

УДК 811.161.2'38

ИНВЕРСИЯ В БОГОСЛОВСЬКОМУ СТИЛІ (НА ПРИКЛАДІ ТЕКСТІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДУХОВНОЇ ПОЕЗІЇ XVIII – ПОЧАТКУ XIX СТ.)

Грималовський І. С.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Стаття присвячена ролі та функціям інверсії у богословському стилі української мови, а саме у текстах духовної поезії XVIII – початку XIX століття. Інверсія – одна з найвиразніших ознак богословського стилю. У канонічних сакральних текстах найбільш поширеним її видом є постпозитивне розташування означення стосовно означуваного слова. У духовних віршах, окрім зазначеного, є й інші види інверсії, і це наближує їх до художніх текстів.

Ключові слова: інверсія, порядок слів, духовна поезія, богословський стиль.

Грималовский И. С. Инверсия в богословском стиле (на примере текстов духовной поэзии XVIII – начала XIX века). Статья посвящена роли и функциям инверсии в богословском стиле украинского языка, а именно в текстах духовной поэзии XVIII – начала XIX века. Инверсия – один из наиболее ярких признаков богословского стиля. В канонических сакральных текстах наиболее распространённый её вид – постпозитивное размещение определения относительно определяемого слова. В духовных стихах, кроме вышеупомянутого, есть и другие виды инверсии, и это роднит их с художественными текстами.

Ключевые слова: инверсия, порядок слов, духовная поэзия, богословский стиль.

Hrymalovskiy I. S. Inversion in Theological Style (as exemplified by the Ukrainian Clerical Poetry of the Eighteenth – Beginning of the Nineteenth Centuries). The article is dedicated to the role and functions of inversion in the theological style of the Ukrainian language, in particular – in the texts of clerical poetry of the eighteenth – beginning of the nineteenth centuries. Inversion is one of the most expressive characteristics of theological style. Most widely used type of inversion in sacral texts is postpositive arrangement of a modifier in relation to a modified word. Apart from postpositive arrangement of adjective, there are other types of inversion in spiritual poems, and this draws them closer to texts of fiction.

Key words: inversion, word order, clerical poetry, theological style

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Богословський стиль в українській мові є найновішим з огляду на час його виокремлення (кінець 80-х – поч. 90-х років XX ст.) і найстарішим через постановня перших текстів, які його репрезентують (кінець X ст.). Цей стиль характеризується великою кількістю підстилів. Ми пропонуємо поділ богословського стилю на такі підстилі: 1. Сакральний (Святе письмо, канонічні молитви); 2. Богослужбовий (літургії, акафісти, інші відправи); 3. Проповідницький (проповіді); 4. Науково-богословський (наукові праці з богослов'я); 5. Навчально-богословський (катехізиси, шкільні підручники з релігієзнавства); 6. Художньо-богословський (авторські молитви, духовна поезія). Є й дещо інші класифікації різновидів богословського стилю [див., напр.: 1, 26].

На користь того, що духовна поезія належить до богословського стилю, свідчить такий факт: багато аналізованих текстів є парафразами молитов, акафістів, псалмів, а деякі представляють віршовані перекази фрагментів Біблії. Щоправда, автори духовних віршів вносили до відомих текстів свої доповнення, увиразнювали виклад різними художніми засо-

бами, щоб не залишати читачів байдужими. «Духовні пісні, – зазначає Д. Матіяш, – це тексти, що актуалізують, нагадують відоме. Духовним жанрам загалом, а жанру духовної пісні зокрема, не притаманне прагнення до оригінальності. Духовна пісня – це варіація на певну, уже давно розроблену тему, її автори користуються готовим словом» [10, 26].

Актуальність, постановка проблеми. Духовна поезія XVIII – початку XIX століття – надзвичайно цінний пласт української культури і багате джерело для вивчення історії української мови. Ці твори більше були об'єктом уваги літературознавців, аніж мовознавців. Вважаємо, що мовний аспект аналізованих текстів повинен бути вивчений і детально проаналізований і саме тому актуальність пропонованої статті є очевидною

Усім текстам богословського стилю притаманний інверсійний порядок слів. У художньо-богословському підстилі, до якого належить духовна поезія, інверсія представлена значно ширше, ніж, наприклад, у сакральному і, відповідно, виконує більше функцій, які необхідно виявити і описати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найбільш раціональне, на нашу думку, визначення поняття інверсії подане у праці «Стилістика української мови» (за ред. Л. Мацько): «Інверсія – стилістична фігура, яка створюється зворотнім порядком слів у реченні, щоб підкреслити значення інверсованих одиниць і посилити виразність мовлення»

© Грималовський І. С. Інверсія в богословському стилі (на прикладі текстів української духовної поезії XVIII – початку XIX ст.)

[11, 439]. В енциклопедії «Українська мова» зазначено, що «метою інверсії є логічне чи експресивне виділення певного слова або групи слів» [13, 221]. Схожі дефініції знаходимо й у інших виданнях [3, 226; 6, 190].

С. Єрмоленко виокремлює три чинники, від яких залежить порядок слів у мовах із розвиненою системою флексій:

Грамаітичний (слова в реченні розташовуються відповідно до грамаітичних правил).

Комуікатиіиий (від порядку слів у фразі залежить наголошування тієї чи іншої думки).

Стилістичний (розташування слів вказує на додаткове значення фрази та її стильову приналежність) [5, 29].

Аналогічну тезу знаходимо у дослідниці А. Василюєвої, яка визначає чотири основних функції, що їх у різних мовах виконує порядок слів:

1. Логіко-грамаітична, яка полягає в тому, що порядок слів визначає грамаітичну сутність окремого слова, словосполучення чи речення.

2. Структурно-грамаітична, яка служить для строгої організації словосполучення чи речення.

3. Емоційна, або стилістична, яка передбачає розташування на незвичному місці того чи іншого члена речення для його виділення в реченні, а також для вираження різного роду експресії.

Комуікатиіио-психологічна, яка має на меті виділення в реченні шляхом незвичного порядку слів головного або комуікатиіиого «нового» [2, 120].

На думку Н. Д. Бабич, порядок слів разом з інтонацією є «виразником і смислу й експресії мовлення... як у простих, так і в складних реченнях» [1, 114]. Як зазначає А. Коваль, «у художніх творах інверсія – засіб увиразнення викладу, підвищення емоційної насиченості тексту» [6, 190]. Для духовних віршів, що слугують звертаннями вірних до Бога та святих, емоційність виступає домінантною ознакою, а тому інверсія у цих творах частим явищем.

Мета нашої статті – проаналізувати інверсію в українських духовних віршах XVII – початку XIX століття.

Завдання. Реалізація мети передбачає вирішення таких завдань:

1. Виявити види інверсії в аналізованих текстах;

2. Встановити функції, які виконує порядок слів

Виклад основного матеріалу дослідження.

Н. Дзюбишина-Мельник, висуваючи твердження про інверсію як одну з найвиразніших ознак богословського стилю, наводить як приклади цитати з взаємозаміною при розташуванні означень і означуваних слів [4, 18]. Справді, цей тип інверсії характерний для більшості усталених словосполучень у сакральних текстах: *Матір Божя, Дух Святий, Цар Небесний, Син Божий*. В аналізованих нами творах є чимало прикладів постпозитивного розташування означення відносно означуваного слова. Наведемо окремі з них: *Возведи всѣхъ насъ, Дѣво чистая, // В церковь небесну торжественную* (Б., 1790, № 89); *Марія Дѣва намъ породила // Кѣттокъ райски пожаданий, // Которого свѣтъ оплаканий // Здавна пожадалъ* (УДВ, с. 143); *Чистая Панно... // Рачъ на насъ възрѣти окомъ своимъ ласкавимъ, //*

Додай помоци грѣшникомъ неправимъ (УРА, XI, с. 521); *От смерти вѣчной – ахъ умерти мушу* (Сп. Гр., с. 38); *Три дни во гробѣ держимъ биль // Синь Божій влюблений*. (Мирон, с. 119); *Солнце промени ясно пускаетъ // З под скали темной сияетъ* (Б., 1790, № 49).

Для сучасної української літературної мови усталеною є норма, коли означення перебуває у препозиції. «Постпозиційні інверсійні означення, – пише С. Єрмоленко, – є неодмінним атрибутом високого поетичного стилю» [5, 30]. Вважаємо, що функція такого виду інверсій – комуікатиіио-психологічна. Як зазначено у праці «Теорія літератури» (за ред. О. Галича), «Синтаксично інверсований порядок членів речення служить передусім меті виділення окремих, найважливіших у контексті даного висловлювання слів. Інверсоване слово за рахунок того, що потрапляє в незвичну для нього синтаксичну позицію, мимоволі привертає й затримує на собі більше уваги» [3, 227]. Вважаємо, що це твердження насамперед стосується інверсованих означень у богословському стилі, адже саме вони допомагають досягти урочистості та піднесеності, які є основними ознаками цього функціонального різновиду мови.

Як відомо, у ментальності українського народу емоційність завжди переважала над раціональністю. [Див., напр., 7; 12; 14]. Віра у Бога була однією з визначальних рис українського характеру, і тому звернення до Всевишнього і святих сповнені душевності та благоговіння. Провідна роль у досягненні такого ефекту належить, на нашу думку, означенням-прикметникам, інверсована позиція яких надає висловлюванню експресивного забарвлення і слугує засобом концентрації уваги читача. Принагідно зауважимо, що «якщо синтаксичний порядок головних членів речення регулюється нормами логічної послідовності розгортання логічної думки, то порядок другорядних членів речення в кожній національній мові встановлюється історично усталеними в ній нормами синтаксичної будови словесних конструкцій» [3, 226]. На відміну від інших, у богословському стилі української мови усі канонічні тексти є не оригінальними, а перекладеними. Можливо, у мовах-реципієнтах порядок «іменник–прикметник» є усталеним, проте на українському ґрунті, де нормативне розташування прикметника – препозитивне, він сприймається як інверсія. На нашу думку, якщо розглядати іменник і прикметник у контексті «дане–нове», то останній завжди буде «новим», оскільки ознака є вторинною стосовно предмета.

Інверсія прикметника, а саме позиція, коли ця частина мови розміщена безпосередньо після іменника, характерна переважно для молитовних і літургійних текстів і, очевидно, саме під їхнім впливом вона так широко використовується у духовній поезії. Проте у духовних віршах XVIII – поч. XIX ст. наявні й інші види інверсії, що, вважаємо, наближення їх до художнього стилю. Так, наприклад, означення й означуване можуть мати віддалене розташування. Таке явище, як зазначає С. Єрмоленко, характерне для поетичних конструкцій [5, 32]. З. Куньч стверджує, що при інверсії «у найбільш вирашному ста-

новищі виявляється той член речення, який вино- ситься на його початок, якщо лише це місце не є для нього звичайним (або, навпаки, відсувається у кінець речення, особливо якщо в абсолютному кінці речення повідомляється щось нове)» [8, 111]. Оче- видно, якщо при віддаленому розміщенні означення й означуваного останнє розташовується в кінці або на початку речення чи віршового рядка, то це має особливий психологічно-емоційний вплив на читача, оскільки створюється ефект певної несподі- ваності, «свіжості» порівняно з канонічними тек- стами. У богословському стилі цей прийом вва- жаємо особливо доречним. Наводимо приклади: *Авакуме богогласный... // Аггелский глас возвѣсти намъ, велегласный* (УРА, IX, с. 81); *Христось адъ разориль // И вась от узъ свободиль // Адовыхъ* (УРА, X, с. 323). *Скачи, играй с отцы, Давиде... // Піюще пиво днесь новое* (Б., 1790, № 149); *Увы мнѣ, сыну мой прекрасный, // Свѣте очий моихъ ясный* (УРА, X, с. 440); *Рачь (Исусе. – І. Г.) твоей благодати // Здѣ пришедшимъ подати // Всѣмъ новой* (УРА, XI, с. 491); *Витай, малое, витай, дитятко, // Злато- рунное з неба пахоятко* (УРА, X, с. 436); *Пастиріе тамъ весело играютъ, // Преславное всѣмъ чудо повѣдаютъ* (Б., 1825, № 10); *Величай и витай, душе моя, Дѣву, // Царскую златую сего свѣта ниву* (УРА, XI, с. 537).

Такий вид інверсії, коли граматично зв'язані слова розводяться у межах одного або й суміжних речень, допомагає привернути більше уваги до того чи іншого слова [3, 227]. Як бачимо з наведених прикладів, у такий спосіб інверсуються словоспо- лучення, що слугують для якісної характеристики предмета чи особи. Це, вважаємо, робить характе- ристику більш виразною.

У фактичному матеріалі ми виявили приклади, де між означенням та означуваним стоїть інверсо- ваний сполучник *бо*: *Дай же мя зрѣти тя царицу по смерти, // Крѣпость бо бѣсовская хочет мя пожертви* (Сп. Гр., с.41); *Даръ пребогатій на земли явился, // Врачъ бо духовній (Исус.-І. Г.) всюду просла- вился* (УРА, XI, с. 487).

Ще у двох творах ми знайшли такий вид інверсії, коли між означенням і означуваним розміщене звер- тання: *Ктожь невдяченъ ласки такой, // Скажи, Матко, твоей пресвятой.* (УРА, XI, с. 499); *Единъ к тебѣ глас, мой // Боже, жалосний вношу.*(УРА, IX, с. 193).

На нашу думку, останній вид інверсії характер- ний для розмовного стилю, де порядок слів не є суворо регламентованим.

Одним із поширених видів інверсії є препози- тивне щодо дієслова-присудка розташування додат- ків. Таке розміщення, на думку С. Єрмоленко, ство- рює фольклорно-оповідний колорит і вживається в художніх діалогах [5, 33]. Справді, кожен аналізова- ний нами твір є, безперечно, внутрішнім діалогом вірного із вищими силами. Наводимо приклади кон- текстів із інверсованими додатками (додатки виділя- ємо жирним шрифтом, присудки – підкреслюємо): (Богородиця. – І. Г.) *слезы очий ваших утолит, // Скорбь и болѣзнь, вражды отдалит, // Уломных, темныхъ просвѣтит, // Сердце, мысли обрати // Ко Богу.*(УРА, XI, с. 494); *Должны есмы, Владичице, имя твоє знати.*(УДВ, с. 229); *Я на свитѣ не нажив ся, // Лиш гриху набрал ся.*(УДВ, с. 79); *Мертвеци ваша азъ (Исус.-І. Г.) вамъ воскресиль, // Бѣсы изгонихъ, болѣзньи цѣлихъ.* (Ферл., с. 21); (Турки.- І. Г.) *фортецы ламали, // Кровь нещадно дляли // 3 вѣрныхъ людей христіанскихъ.*(УРА, X, с. 432); *Копиємъ бокъ пробо- дено, // Кровь и воду изпущено.*(УДВ, с. 174).

Маємо в аналізованих творах нечисленні при- клади інверсії "додаток + означення + присудок": *Миру всему миро многочудно // Истоцаеши, отче* (Миколаю. – І. Г.) *неоскудно.*(Б., 1805, с.170); (Бого- родиця. – І. Г.) *свого сына возлюбленого // Въ раны цѣловала.*(НПГУР, ч. III, в.1, с. 271); (Св. Параскева змієві. – І.Г.) *отвѣщаваше: // Адамантъ твердъ сокрушили, // Христа мя не отлучили.*(Б., 1790, № 152); *Перськіє послове... // За возом небним въ Вифлеем ишли // И тамъ радость гоиную нашли.* (УРА, IX, с. 60).

Висновки та перспективи подальших дослі- джень. В аналізованих нами текстах богословського стилю інверсії притаманні стилістична та більшою мірою комунікативно-психологічна функції, адже саме систематичне порушення норм літературної мови (на якому базується і інверсія. – І. Г.) робить можливою літературно-художню творчість, на її основі виникають стилістичні ефекти, які досяга- ються відступами від норми [9, 23]. Інверсія, по суті, теж є відступом від норми, але вона, як ми пере- коналися, допомагає авторові краще сформулю- вати і донести до читача певну думку. Перспективу подальших досліджень вбачаємо у вивченні інверсії у психолінгвістичному аспекті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабич Н. Д. Богословський стиль української мови у контексті стилістичної науки : збірник науково-дидактич- них праць / Надія Бабич. – Чернівці : Видавничий дім «Букрек», 2009. – 216 с.
2. Васильева В. В. Стилистическая функция порядка слов (на материале сложноподчинённых предложений с уступительным значением в немецкой прозе и поэзии) / В. В. Васильева // Стилистический анализ художественного текста. – Смоленск, 1988. – С. 120–126.
3. Галич О. Теорія літератури / О. Галич В. Назарець, Є. Васильєв. – К. : Либідь, 2001. – 487 с.
4. Дзюбишина-Мельник Н. Я. Ще один стиль української літературної мови / Н. Я. Дзюбишина-Мельник // Куль- тура слова. – Вип. 45. – К., 1994. – С. 17–25.
5. Єрмоленко С. Я. Стилiстичне значення порядку слiв / С. Єрмоленко // Укр. мова i лiтература в школi. – 1972. – № 8. – С. 29–38.
6. Коваль А.П. Практична стилістика сучасної української мови / А. П. Коваль. – К. : Вища школа, 1987. – 351 с.

7. Кононенко П. Етнічна специфіка духовності українського народу (становлення, основні риси, перспективи) / П. Кононенко, Т. Кононенко // Народна творчість та етнографія. – 2001. – № 3. – С. 20–28.
8. Куньч З. Риторичний словник / З. Куньч. – К., 1987. – 341 с.
9. Ласло-Куцок М. Питання української поезики / М. Ласло-Куцок. – Бухарест : Критеріон, 1974. – 208 с.
10. Матіяш Д. Особливості поезики української барокової духовної пісні (на матеріалі покаянняних пісень) // *Magisterium*. – Вип. 4: Літературознавчі студії. – Stylos, 2000. – С. 23–30.
11. Мацько Л. І. Стилістика української мови / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко., О. М. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.
12. Онацький Є. Особливості етнопсихології українців (Українська емоційність) / Євген Онацький // Народна творчість та етнографія. – 2001. – № 3. – С. 43–37.
13. Українська мова : Енциклопедія. – К. : Вид-во “Укр. енциклопедія”, 2000. – 750 с.
14. Филипович Л. О. Етнологія релігії. Теоретичні проблеми. Вітчизняна традиція осмислення / Л. О. Филипович. – К. : Світ знань, 2000. – 333 с.
15. Харченко О. Текст із психолінгвістичної точки зору / Олег Харченко // Науковий вісник Чернівецького університету : збірник наукових праць. – Чернівці : Рута, 2004. – Вип. 188–189 : Германська філологія. – С. 29–304.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ ДЖЕРЕЛ:

- Б., 1790 – Богогласник Пѣсни благоговѣйныя. – Почаїв, 1790.
Б., 1805 – Богогласник Пѣсни благоговѣйныя. – Почаїв, 1805.
Б., 1825 – Богогласник Пѣсни благоговѣйныя. – Почаїв, 1825.
Мирон – Мирон. Вирши на Воскресение Христова // Кіевская старина. – Т. XXXVII, 1892. – С. 119–122.
НПГУР – Головацкий Я. Народныя пѣсни Галицкой и Угорской Руси, собранныя Я. Головацким. Ч. 1. Думы и думки. – М., 1878;
Сп. Гр. – Грушевський М. С. Співаник з початку XVIII в. // Записки НТШ. – Т. XV. – Львів, 1897.
УДВ – Гнатюк В. Угро-руські духовні вірші. – Львів, 1902. – 272 с.
УРА, IX – Возняк М. Матеріали до історії української пісні і вірші. Тексти і замітки. Видає Михайло Возняк. Українсько-руський архів. – Т. IX. – Львів, 1913.
УРА, X – Возняк М. Матеріали до історії української пісні і вірші. Тексти і замітки. Видає Михайло Возняк. Українсько-руський архів. – Т. X – Львів, 1914.
УРА, XI – Возняк М. Матеріали до історії української пісні і вірші. Тексти і замітки. Видає Михайло Возняк. Українсько-руський архів. – Т. XI – Львів, 1925.
Ферл. – Ферлеєвич В. Пѣснѣ, псалми, стихи – Чернівці, 1849. – 78 с.